

Sverker Sörlin, är professor i miljöhistoria vid Kungl. Tekniska Högskolan (KTH) och ledamot av KSLA, IVA och Skytteanska Samfundet. Han är också författare och har genom åren skrivit en lång rad böcker och essäer inom bland annat ämnena miljö- och skogshistoria.

Sverker Sörlin disputerade 1988 med avhandlingen och boken *Framtidslandet* som beskriver debatten om Norrland och naturresurserna vid tiden kring sekelskiftet 1900. Han är i dagarna aktuell med en uppdaterad version av boken utifrån det fokus som åter riktas mot norra Sverige.

Norrland åter i fokus

Framtidslandet 2.0

Vid mitten av 1800-talet steg Norrland fram som ett veritabelt framtidsland. Här fanns naturresurser som skog, malm och vattenkraft med potential att kunna lyfta hela nationen. Men det fanns också baksidor i form av skogsskövling och svåra sociala konsekvenser. Det väckte en debatt som under namnet Norrlandsfrågan rasade runt sekelskiftet 1900. Efter avfolkningsåren ses Norrland idag åter som ett framtidsland – men precis som förra gången finns också frågetecknen.

SVERIGE BÖRjade vid mitten av förrförra seklet på allvar att förvandlas från ett fattigt bondeland till en modern välfärdsstat. Förvandlingen stavades industrialisering och byggde på förmågan att tillgodogöra sig de naturresurser som fanns inom landets gränser – i synnerhet i Norrland. Där fanns ett övermått av skog, malm och vattenkraft som genom industrialiseringen fick ett tusenfalt högre värde.

Men bilden av Norrland var vid den här tiden inte entydig. Många såg möjligheterna: Att Norrland var en outnyttjad skattkammare som skulle väckas till liv och fås att blomstra med hjälp av naturresurserna och de många industrier som i snabb takt etablerades.

Andra såg baksidorna: Att industrialiseringen skulle leda till skogsskövling, förlorade naturvärden och svåra sociala konsekvenser för den självägande bondebefolkningen. Deras skogar höll ju i rask takt på att köpas upp av bolag vilket förvandlade bönderna till arbetare i dessas tjänst.

DET VAR DEN SÅ KALLADE AVVITTRINGEN som hade skapat denna möjlighet. Det var en process som i liten skala startat redan i slutet av 1600-talet men som under första halvan 1800-talet hade tagit rejäl fart. Den innebar att staten delade ut stora skogsområden till de bondeägda hemmanen i Norrland för att göra dem mer bärkraftiga. Ett viktigt syfte var också att stimulera nybyggen och kolonisera ödemarkerna. Många hemman fick sig jättelika områden tilldelade. När sedan sågverksnä-

Bilden på vänstersidan.

Konstnären Otto Hesselbom utförde sin målning "Skymning" år 1903. Han levde merparten av sitt liv i Dalsland, men bodde på 1870-talet i Luleå. Var han hämtade motivet är inte känt, men kan gälla för att vara såväl dals- som norrländskt.

Bild: Bukowskis/Wikipedia.

Kring sekelskiftet 1900 föddes något av en ny litteraturgenre – "indignationslitteraturen" – sedan effekterna av ett halvt sekels exploaterande skogsbruk i Norrland då blivit uppenbara. Olof Högbergs *Baggbölingar* var ett av många exempel.

Omslaget till Valdemar Lindholms debutbok *När skogen dör* (1901) var mycket tydligt. På gravvården, rest på ett kalhygge, kan man läsa: "Här hvilar Norrlands allmoge. Bolagen reste vårdnen."

ringen från och med 1850-talet tog fart ökade efterfrågan på timmerbrant. Många bönder lockades att sälja avverkningsrätter. Allt oftare förmåddes de också att sälja själva marken till sågverksbolagen. För bönderna kunde betalningen framstå som förmånlig – men motsvarade inte alls det verkliga värdet på marken. Många ansåg bolagens agerande oärligt och menade att det skulle leda till att den självägande bondebefolkningens ställning i Norrland helt skulle undergrävas.

Förhållandet uppmärksammades i riksdagen genom en motion i andra kammaren 1892 av läroverksadjunkten Valdemar Vahlin. Debatten tog sedan fart på allvar då journalisten Jonas Stadling publicerade sina socialpolitiska norrlandsreportage i Aftonbladet 1894, samma år utgivna i bokform under titeln *Vår irländska fråga*.

Frågan kom också till uttryck i den så kallade indignationslitteraturen. Författare som Martin Koch och Valdemar Lindholm med flera lyfte fram avigsidorna med den närmast tygellösa exploatering av både skogar och människor som pågick.

BOLAGSOPINIONEN VAR DÄREMOT BERGFAST i sin övertygelse om att naturresurserna i Norrland kunde bilda grunden för en storskalig industri. Ja, många menade att det var i Norrland som Sveriges framtid låg. Sågverksägaren Seth Kempe förkunnade, att "tyngdpunkten af landets industriella lif förr eller senare skall öfverflyttas till Norrland, hvilket med sina skogar, grufvor och vattenfall bär på de rikaste möjligheter för en ekonomisk utveckling".

Hans bror, Frans Kempe, fyllde på med att "vattenkraft, skogar och malm hade danat Norrland till ett industriland".

Frans Kempe engagerade också vetenskapen i debatten. Han bad vetenskapsmännen Carl Bovallius, Arvid Högbom och Axel N. Lundström att mot ersättning författa en serie artiklar i *Nya Dagligt Allehanda* 1894 som förde fram bolagens uppfattning i frågan. Huvudargumenten var att en ekonomiskt rationell skogsskötsel krävde kapitalstarka ägare och att Norrlands naturliga förutsättningar för jordbruk var dåliga, men att de industriella tvärtom var lysande.

I riksdagens båda kamrar diskuterades *Norrlandsfrågan* till och från fram till 1901 då man beslöt att tillsätta en utredning. Den fick den långa titeln *Huruledes den sjelfegande jordbrukande befolkningens ställning i Norrland och Dalarne må kunna vidmakthållas och stärkas och jordbrukets utveckling i nämnda landsdelar främjas*. Utredningen levererade efter tre år sitt betänkande som genomsyrades av djup misstro mot industrialism, marknadshushållning och ekonomisk liberalism. Det utmynnade i ett förslag om en lag som förbjöd bolag att förvärva mark i de norrländska länen samt i Dalarna. Denna lag, oftast kallad bolagsförbudslagen, kom sedan att antas av riksdagen år 1906.

ATT JAG NU, EFTER SNART FYRTIO ÅR VÄLJER att uppdatera boken *Framtidslandet* och ge ut den på nytt, beror på de yttre omständigheter som på nytt riktat strålkastarljuset på norra Sverige. Den allra sista meningen i boken från 1988, löd: Retoriken om framtidslandet hade sin högkonjunktur några decennier kring sekelskiftet och någon pånyttfödelse av den tidens stämningar har det inte funnits grund för.

Det var nog sant när jag skrev det men är det inte längre. Jag kunde inte föreställa mig att en ny version av Norrland som framtidsland skulle kunna uppstå, i alla fall inte inom överskådlig tid. Men precis som under det sena 1800-talet har de resursrika områdena i norra Sverige åter kommit fokus. Precis som då ser vi en framtid präglad av möjligheter, förväntningar och löften.

Under den ljusa bild som på 1800-talet målades upp låg också ett mörkt hot. Det var kris i det gamla jordbrukslandet. Miljoner var fattiga. Det fanns ännu ingen demokrati. Ojämligheten mellan människorna var enorm. För nästan en femtedel av befolkningen, blev lösningen att överge landet och emigrera.

När industrialismen vid den här tiden tog fart trädde naturresurserna fram. De fanns i Norrland, som plötsligt växte till svensk dröm, närmast en myt. Drömmen levde i ett drygt halvsekel, från 1800-talets mitt till första världskriget. Norrlands exportekonomi drabbades då hårt. Tjugotalet var osäkert med både uppgångar och nedgångar. År 1929 kraschade världsekonomin och stora delar av Norrlands industrier förlamades. Efter andra världskriget kom ett nytt uppsving. Men då var det samtidigt mekaniseringens och rationaliseringarnas tid. Behovet av lokal arbetskraft – bland dem de många som levde av skogen – försvann nästan helt.

Snart var framtidslandet ett avfolkningsland. AMS, myndigheten som sysslade med arbetsmarknadsanpassning, blev i norrländsk folkmun Alla Måste Söderut. Politiken fick ta hand om spillrorna. Dagens Norrland är inte bara resultatet av råvaror och industriell utveckling. Det är också en produkt av en snart sekellång statlig räddningsaktion.

DET INDUSTRIELLA GENOMBROTET I NORR VAR ett mirakel – och samtidigt en symfoni i moll med offrade marker och vattenfall och en undan-

Vid avvittringen tilldelades de norrländska bönderna stora arealer skogsmark för att göra deras hemman mer bärkraftiga. Det kunde handla om så mycket som 1 500 hektar per mantal. En stor del av dessa marker förvärvades senare till underpris av skogsbolagen.

Västerbottens museum.

Journalisten Jonas Stadling gjorde 1894 "Norrlandsfrågan" känd för en bred allmänhet genom sina reportage i Aftonbladet. De gavs samma år ut som bok med titeln *Vår irländska fråga*.

trängd samisk minoritet. Det gjordes i Sverige, men efterfrågan och kapital kom utifrån. Industrialiseringen byggde på råvaror och energi. Och det är inte annorlunda nu, ett drygt sekel senare. Råvarorna är delvis desamma, delvis annorlunda – strategiska metaller för datorer, bilar, batterier och kylskåp. Energin är också delvis densamma, delvis annorlunda – vind, sol. En del resurser är nya – den kalla luften som kylv Google's serverhallar. Tystnaden och kargheten som lockar turister.

Det som skapat Framtidslandet 2.0 efter millennieskiftet 2000 är först och främst en växande kris i förhållandet mellan människorna och jorden. Den yttrar sig på två sätt. Den ena är ekonomins kolossala ökning i de flesta delar av världen. Den sker visserligen ojämnt och ojämligt, men det handlar om en tillväxt på mer än sex tusen procent i förhållande till världsekonomins storlek år 1900. I absoluta tal har större delen av denna tillväxt skett sedan jag skrev min avhandling på 1980-talet, för bara några årtionden sedan. Expansionen har medfört en ständigt stigande förbrukning av råvaror och energi och ett växande utnyttjande av mark, vatten och luft, åtskilligt med skadlig inverkan.

Under perioden 1870 till 1920 var världsbefolkningen blygsamma 1,5 miljarder människor. Förbrukningen av energi och råvaror var en bråkdel av dagens. Merparten av världens samlade resursförbrukning har skett sedan 1980-talet. Det får tanken att svindla. Den årliga mänskliga sedimentproduktionen i världen – alltså material från människoskapad erosion och från gruvor, sand och grus till byggnader och infrastruktur – har under perioden 1950–2010 ökat med över 467 procent, upplyser en artikel om i tidskriften *Nature Reviews Earth & Environment* (2022). Av den framgår att mänsklig aktivitet nu förflyttar mer än dubbelt så mycket sådant material som alla naturliga processer på jorden gör tillsammans. På mindre än fyrtio år har resurser förbrukats och planeten omvandlats i större skala än mänskligheten åstadkommit under de mer än tvåhundra tusen år som människor funnits.

IDAG VET VI ATT MÄNSKLIGA AKTIVITETER har påverkat jordens systemiska egenskaper, det vill säga dess geologi, klimat och ekosystem. Temperaturen har stigit och fortsätter att göra det. Artutrotningen har aldrig gått snabbare. Försurningen av haven skadar korallreven, slår ut marina arter och påverkar tillgången på fisk.

Jag och många andra forskare anade att det var så här redan på 1980-talet. Signaler saknades ju inte. Men vi hade inte förmågan att ta det till oss på riktigt. Det skulle dröja till efter sekelskiftet 2000 innan forskarsamhället på lite bredare front började inse och erkänna att människor påverkade jordsystemet som helhet. Och ännu ett stycke längre bort låg insikten om att detta förändrade villkoren för den fortsatta industriella och ekonomiska utvecklingen i världen. Vi förstod heller inte att den expanderande industriella kapitalismen skulle kunna ha med Norrland att göra. Det var fortfarande en fråga om att utnyttja naturresurser i stor skala. Med andra metoder och med en annan politik inom ramen för nya och annorlunda berättelser.

Hela jorden har blivit som en gruva där en systematisk utvinning av naturresurser pågår. Det är en utvinning som är tätt sammanflätad med det enormt växande berget av finansiellt kapital, till stor del bestående av löntagares pensioner men också av ackumulerade privata förmögenheter som söker avkastning. Detta kapital finansierar hundratals utvinningsplatser runtom i världen. Vi kan idag konstatera att industrialiseringens stora resursutvinning i Norrland inte var en avslutad historisk epok som vi varit på väg att ta oss ur. Den var tvärtom ett förspel, en upptakt inför en ännu större och ännu mer globaliserad utvinning.

Nu sker det igen. Vi talar nu om *den stora omställningen*. Ett begrepp som börjar sätta sig hos de flesta eftersom den lovar en lösning på flera svåra utmaningar samtidigt. För Norrland, som fortsätter att ha problem, ännu ett sekel efter den första industrialiseringen. För miljön och klimatet, som behöver de jordartsmetaller som ingår i digitaliserade bilar, maskiner, apparater, datachips och som snart finns i kläder och oräkneliga andra produkter. Energin från vindkraft och vattenkraft i norr behövs för den elektrifiering utan vilken omställningen inte kan genomföras.

MEN – DET ÄR ÄNNU SÅ LÄNGE BARA EN vision av framtiden. Är det verkligen möjligt att åstadkomma så mycket utan att göra avkall på något? Skiftet handlar om att komma bort från fossila bränslen. Här finns rester av de gamla resursbaserna kvar – skog, malm, vattenkraft.

Furorna i norra Sverige får på flera håll se sig överflyglade av gigantiska vindkraftverk. Den här vindkraftsparken strax väster om Piteå innehåller flera hundra verk. Det är bara första etappen, fullt utbyggd 2025 kommer deras antal att vara mellan 700 och 800. Störst i Europa.

Foto: Daniel Constantini.

Det är resurser som bytt skepnad. Energin kommer från vattenkraften som redan finns där, och från vindkraftverken som byggs i snabb takt. Mineraler har alltid brutits i norr. Först mest järn, sedan koppar och efterhand guld, silver, zink, molybden, tenn. På senare år metaller som behövs i elektroniska komponenter och i batterier som ska klara den astronomiska utvidgningen av jordens elbilsflottor. Det handlar om miljarder fordon, även lastbilar, jordbruksfordon, på sikt kanske även vissa flygplan. Det är oklart vilken roll jordartsmetallerna kommer att spela just i norra Sverige, men de tillhör obestridligen den gröna framtidsberättelsen. Även vindkraftverken behöver sina elektroniska detaljer. Den ena komponenten i denna elektrifierade ekonomi förutsätter den andra, som i en underbar motor – eller, om man så vill, en mycket sårbar organism: fattas en eller två komponenter stannar allt.

DET HANDLAR FORTFARANDE OM RESURSER. Något ska utvinnas, fast den här gången andra resurser, för andra syften. Samtidigt fortsätter utvinningen av de tidigare resurserna. De totala resursuttagen ökar. De gamla gruvorna växer. Vindkraftverken fyller landskapet, men de snart sekelgamla kraftverksdammarna står kvar i älvarna. Med den nya resursmixen för den elektrifierade och digitaliserade ekonomin kan Sverige – kanske – minska sitt koldioxidavtryck, särskilt om man kan räkna fram ett netto, alltså ta hänsyn till vad som skulle ha skett om allt bara fortsatt som förut. Men för norra Sverige blir resursuttagen bara större och de sker på fler platser. Infrastrukturen växer med allt fler ledningar och master. Skogsbilvägarnas nätverk tränger in överallt, som ett mycel framskickat av ansiktslösa krafter från långt bort.

DE ORTER DÄR DE NYA ETABLERINGARNA ÄGER RUM planerar för expansion. Det talas om bostäder, förskolor, skolor, åldringsvård. Om de tiotusentals nya arbetstillfällena som ska komma, om alla människor som ska flytta in. Men också om problemen med att få människor att verkligen flytta dit. Och att få människor att stanna i vård, skola och omsorg när de nya resursnäringarna väller in med högre löner och bättre villkor. Berättelsen om vilket slags samhälle som ska bli resultatet av de industriella etableringarna är än så länge otydlig.

I Norrland finns vidsträckta, mycket glest befolkade områden som inte gynnats alls sedan jordbruket så gott som helt försvann under 1900-talet. Undantagen är platser där turismen blomstrat, men de är å andra sidan få. Urholkningen drabbade i sen tid också de mindre och medelstora tätorterna, som i många fall kunde expandera ända fram till 1960-talet. Inte heller för dessa byar och samhällen verkar det finnas någon tydlig plats i berättelsen om det *Nya Gröna Norrland*.

Den nya industrialiseringen av Norrland passar bra in i den naturvetenskapliga berättelsen om en pågående klimatuppvärmning som måste hejdas. Men samtidigt driver den en konsumtion och resursförbrukning som pressar mänskligheten mot, och över, planetens förmåga. Materialomsättningen i världen sjunker inte och artutrotningen bromsas inte av servrar, vindsnurror, gruvor och batterifabriker i norr.

Framtidslandet 2.0. Som ditställda av en jättehand från rymden har de gigantiska industrianläggningarna hamnat mitt i det norrländska skogslandet. Ovan är det H2 Green Steels planerade järnverk utanför Boden, här under Northvolts batterifabrik utanför Skellefteå. Andra tillväxtorter är Luleå, Kiruna och Malmberget.
Foto: H2 Green Steel och Northvolt.

Sverker Sörlins bok *Framtidslandet* kommer ut i en reviderad nyutgåva i mars 2023 på förlaget Teg publishing. Bland annat är boken kompletterad med ett nytt efterord som utgår från det aktuella läget.

DET FINNS ÄNNU EN SKILLNAD MOT ÅR 1900. Då gällde det hela landsdelen. Den skulle väckas av kysen från järnväg och gruvor tillsammans med kören av yxhugg från skogen och sågverkens ångsvissor. Ett myller av jordbrukare skulle ta upp tegar och färdas till mjölkpallar och marknader med sina varor. Det var en romantisk vision, men dess kärna var äkta.

Dagens framtidsland är inte ett ”land”. Snarare är det på ett fåtal platser som det mesta förväntas ske. Vi känner väl till dessa tillväxtorter: Skellefteå, Luleå, Boden, Kiruna, Malmberget. Vad som finns däremellan är förvisso ett land, men är det ett framtidsland? Och hur ska det se ut? Kan hela detta land leva? Ska det bli annorlunda den här gången?

Det *Nya Gröna Norrland* är den berättelse som tagit form, enkel som en konsultbroschyr. Och vi hoppas givetvis på det bästa. Ett vet vi dock, och det är att verkligheten aldrig blir som den framstår i sådana broschyrer. Vad framtidens Gröna Norrland kan bli bör vara ett samtal om vad norra Sverige kan och borde bli. Det måste vara ett medborgerligt samtal, för frågan är ytterst demokratisk. En av de verkligt stora, eftersom den berör hela landet och har så många internationella dimensioner. Vem ska äga? Vem ska bruka?

Serverhallarna ägs av USA. Vindkraftverken av Kina. Energi blir i allt högre grad en strategisk och säkerhetspolitisk resurs. Europa genomgår sin värsta energikris sedan andra världskriget. Klimatkrisen visade sig sommaren 2018 och igen 2022 med torka, skyfall och väldiga skogsbränder. En expansion i norr behöver fler människor och mer invandring i en tid när diskussioner om minoriteters status och nationalism hotar att spränga det politiska samtalet och utmanar folkliga gemenskaper i stora delar av Europa, även i Sverige.

Minoriteters rättsliga ställning stärks i världen på ett formellt plan. I praktiken trängs de tillbaka, inte bara på andra håll i världen utan också i Sverige. Samerna blev negligerade i förra industrialiseringen, trots många starka sympatyttringar från en livlig och samevänlig opinion. I den kraftmätning som nu pågår kommer man knappast att vika ner sig lika lätt.

BERÄTTELSEN OM DEN STORA GRÖNA omställningen är vacker, men den scen där pjäsen spelas är bräckligare än på mycket länge. För det är vad vi bör se – en större berättelse om världen som utspelas i ett koncentrerat format i norra Sverige. Det är en berättelse som angår oss alla. Det är egentligen märkligt att det inte redan förs en diskussion om hur den gröna revolutionen i norr ska ta gestalt. Vi vill alla tro på den. Många hoppas. Några spekulerar i den. Den gröna omställningen framstår som höjd över varje misstanke, rättfärdiggjord genom sitt goda uppsåt och sina välartade förespråkare. Men vi får se. Verkligheten brukar förr eller senare göra sig gällande på sätt vi inte kan förutse. ■